

Hoe komt een nationale geologische collectie tot stand?

Isabel van Waveren

Dr. I.M. van Waveren. Nationaal Natuurhistorisch Museum. Naturalis. Postbus 9517, 2300 RA Leiden, waveren@naturalis.nnm.nl

Ooit was het verzamelen van natuurhistorische objecten het tijdverdrif van een enkele edelman. Nu investeert de overheid miljoenen in natuurhistorische collecties. In het hier volgende worden aan de hand van een korte geschiedenis van de geologische collecties van Leiden de wisselende beheersomstandigheden, beheerders en waardering van de collectie samengevat.

Het prille begin

Het is aan het einde van de zestiende eeuw dat we, voor het eerst in de geschiedenis van de wetenschappelijke collecties, naast kruiden ook mineralen aantreffen. De mineralen en kruiden dienen dan als demonstratie van het materiaal dat nodig is bij het vervaardigen van poeders, zalven en dranken ('*materia medicae*'). Deze mineralen zijn op dat moment in het bezit van de '*simplicist*': de man die de botanische tuin beheert. Bij de Leidse universiteit is dit Dirk Cluyt (Clutius). Bij zijn sterven wordt hij, op verzoek van zeventien studenten, opgevolgd door zijn zoon. Die geeft vanaf dat moment tenminste tweemaal per week een demonstratie met kruiden en mineralen.

Er is in die tijd geen grote belangstelling voor stenen. In het curiositeitenkabinet van de universiteit komt maar één steen voor: '*Den Steen Lapis Amyanthus, daer men Linnen af maeckt*'.

18de eeuw: donaties en acquisities: de eerste aanwas van de collectie

In de achttiende eeuw zien we voor het eerst dat een echte wetenschappelijke collectie ontstaat. Naar aanleiding van een gift door Willem Graaf Bentinck van Rhoon en Pendrecht op 9 augustus 1751 wordt prof. J.N.S. Allamand door de Leidse Universiteit verzocht een natuurhistorisch kabinet op te richten. Hiervoor ontvangt hij vier jaar na dato 400 gulden. Graaf Willem blijft van tijd tot tijd schenkingen doen.

In 1754 vindt een belangrijke acquisitie plaats: fossielen, mineralen en gesteenten worden van de Heer Zumbach de Coesfelt gekocht voor een bedrag van f 300,-. Ook zal de universiteit Zumbach f 300,- per jaar blijven betalen tot zijn dood. Ondanks zijn gevorderde leeftijd heeft de universiteit hem nog 26 jaar mogen betalen. Ten tijde van Allamand bevat de collectie van de Leidse universiteit 300 soorten marmer.

Prof. Allamand wordt als beheerder van het natuurhistorisch kabinet opgevolgd door prof. S.J. Brugmans. Een portret van hem werd onlangs door Naturalis gekocht. Hij vult de collectie aan met eigen materiaal, maar ook met geschenken als die van prof. Nahuys uit Utrecht. Ook koopt hij bijvoorbeeld de collectie van de heer Bruckmann uit Duitsland. Brugmans' naam is onlosmakelijk verbonden met de herinnering aan de Franse bezetting. Het Franse leger neemt bij zijn vertrek in 1813 niet alleen de collecties van de universiteit mee, maar ook die van Prins Willem V. Brugmans krijgt van Koning Willem I de opdracht om in Parijs de collecties terug te halen. Al het materiaal dat uit Parijs terugkomt wordt onderdeel van de Leidse universitaire collecties. Na Brugmans' dood in 1819 worden ook zijn eigen collecties van zijn weduwe gekocht. De collecties hebben dan al een eigen huisvesting gekregen: in Leiden aan de Papengracht.

Eerste helft 19de eeuw: de oprichting van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie

Tot nu toe zagen we, hoe geologische, zoölogische en botanische collecties tezamen in één collectie kwamen. Het accent in deze bespreking ligt vooral bij de geologische delen van de collecties, maar uit de specialisatie van de beheerders valt duidelijk af te leiden, dat zowel zoölogische als botanische collecties tot hun belangstellingsgebied behoorden.

Het is op dat ogenblik wel zo, dat het vak geologie verplicht is om de titel van '*matheseos magister, philosophiae doctor*' te mogen dragen, en niet de vakken botanie en zoölogie.

Als in 1820 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie bij koninklijk besluit in het leven geroepen wordt, zijn twee nieuwe collecties aan de Leidse collectie toegevoegd: de collecties van dr. C.J. Temminck en de Amsterdamse collectie die ooit het bezit van Lodewijk Napoleon was.

Afb. 1. Pas aangeschaft schilderij van S.J. Brugmans (1763-1819).

Temminck wordt dan directeur van het nieuwe museum. Het zal de lezer weinig moeite kosten om zich voor te stellen dat de opvolger van Brugmans, Van Hoorn, de positie van directeur ambieert. Aan Van Hoorn wordt echter alleen de gesteenten- en mineralencollectie toevertrouwd. De communicatie verslechtert dusdanig, dat opdrachten nog alleen per brief kunnen plaatsvinden en dat Van Hoorn zelfs weken achtereen niet op het museum verschijnt. Dit duurt tot 1838, als Van Hoorn verzocht wordt om zijn ontslag in te dienen. Hij wordt door Beima opgevolgd. Ondanks alle spanningen die gepaard gingen met de verdeling van verantwoordelijkheden, is de mineralencollectie in de tijd van Van Hoorn toch in omvang toegenomen, o.a. dankzij verdere acquisities door Koning Willem I. In 1858 sterft Temminck. De avond ervoor had de hoogleraar Van den Hoeven laten weten dat nu maar duidelijk moest worden dat de collecties in wezen tot het kabinet van de universiteit behoorden en dat het hier niet om een museum ging. Als professor in de natuurlijke historie leek het Van den

Afb. 2. Het voormalige weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht, waarin het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie heeft gezeten. Tekening-aquarel van H.P. Schouten uit 1782.

Hoeven voor de hand te liggen dat hij het beheer over de collecties zou voeren. Van den Hoeven wordt daarop 'Oppeur Directeur' gemaakt en Schlegel, de natuurlijke opvolger van Temminck, krijgt de functies van directeur en professor. Bij de spanning die hierbij ontstaat is het Schlegel die, dankzij de steun van zijn collegae, de overhand krijgt, zodat Van den Hoeven zich als 'Oppeur Directeur' moet terugtrekken. Van den Hoeven blijft wel aan als professor. Onder Schlegels directoraat verandert veel in de verdeling van het museale budget. Terwijl Temminck heel breed in de evolutie van vertebraten geïnteresseerd was en dus nog wel eens een groot fossiel kocht, heeft Schlegel uitsluitend belangstelling voor vertebraten-zoölogie. Hij weigert de aanschaf van paleontologische, mineralogische en geologische objecten, hoewel hij de post van vertebraten-paleontoloog heeft. Fossielen worden niet bij elkaar bewaard, maar komen bij de zoöloog die de moderne groepen beheert. De fossiele evertbraten vallen op deze manier onder de verantwoordelijkheid van de evertbraten-conservatoren. De mineralen en gesteenten worden door Beima

beheerd tot 1873. Beima is dus de conservator die de Staringcollectie in ontvangst heeft genomen. Bij de vervaardiging van de eerste geologische kaart van Nederland heeft Staring een groot aantal geologische handstukken verzameld, van zwerfstenen tot plantenfossielen. Toen Staring rond 1860 zijn kartering voltooid had, is zijn functie niet voortgezet en heeft hij opdracht gekregen om zijn collectie aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie over te dragen.

19de eeuw (tweede helft): oprichting RGM: scheiding geologie en zoölogie. 1895: de eerste publieksfunctie

Bij de dood van Beima vindt Schlegel dat hij wel zelf voor dit kleine deel van de collectie kan zorgen. Een nieuwe wet brengt echter verandering in de zaak. Geologie en mineralogie, inclusief paleontologie en kristallografie dienen aan de universiteit onderwezen te worden (Hoger Onderwijs-wet van 1876). Dr. J.K.L. Martin, die in Leiden naar de zwerfstenen van de Staringcollectie was komen kijken en Schlegel had leren kennen, krijgt de

functie. Een koninklijk besluit (van 22 oktober 1878) ontheft Schlegel van zijn verantwoordelijkheid voor de geologische, mineralogische en paleontologische collectie en legt deze bij de nieuwe professor. Martin verhuist de geologische collecties naar het belendende gebouw en ondertekent zijn post vanaf dat moment als 'Directeur van het Rijks Geologisch Museum'. Verder stelt hij de collecties open voor het publiek op woensdag- en zaterdagmiddag. De eerste bezoekers op 19 september 1895 zijn Koningin Emma en haar dochter Wilhelmina, die zelf belangstelling voor geologie had. Martin moet rond deze eeuwwisseling wel met enige nijd hebben toegekeken, toen het schitterende materiaal dat dr. E. Dubois in Indonesië verzamelde niet bij het RGM werd ondergebracht maar een onderdeel werd van de collecties van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Dit neemt niet weg dat onder het directoraat van Martin de collecties geleidelijk gegroeid zijn in omvang en in kwaliteit. Bijna al het materiaal dat verzameld werd door de 'Dienst van het Mijneuzen in Nederlandsch Indiën' werd aan Martin toegestuurd. Tussen 1882 en 1890 werd Java systematisch

Afb. 3. Het gebouw aan de Garenmarkt in Leiden. Niet alleen voor langere tijd het Geologisch Instituut, maar ook in meerdere perioden de huisvesting van de geologische collecties en de bibliotheek.

onderzocht door het Mijnwezen, hetgeen zelfs tot de publicatie van verzamelde werken hierover leidde. Martin zelf is ook naar Indonesië geweest en heeft daar veel verzameld.

20ste eeuw: scheiding binnen geologie tussen onderwijs en collectiebeheer

Als Martin op zijn 70ste met pensioen gaat, wordt hij door prof. B.G. Escher (de broer van de beroemde graficus) opgevolgd. De belangstelling voor de geologie groeit enorm in deze tijd en in 1938 schrijft Escher trots dat Leiden met 70 studenten het grootste opleidingsinstituut is voor de geologie van West-Europa. Deze bijzondere ontwikkeling brengt wel met zich mee dat er nog maar weinig tijd over is voor het beheer van de collecties, hoewel deze wel in omvang toenemen als gevolg van de grote aantallen studenten. Het gebouw wordt te klein. In 1938 schrijft Escher dan ook, dat het museum eigenlijk uit twee instellingen bestaat: een instituut voor onderwijs en een museum voor beheer en onderzoek. In deze periode wordt de edelstenencollectie die Willem I geschonken had, uit de tentoonstelling gestolen. Escher stelt dan voor om een directeur voor het museum aan te stellen. In 1942 sluit de universiteit. Als Escher in 1955 met pensioen gaat, worden er twee directeuren aan gesteld: prof. I.M.

van der Vlerk voor het museum en voor het instituut prof. A.J. Pannekoek. Van der Vlerk heeft al geruime tijd bij het RGM gewerkt en verzameld. Hij bestudeerde onder andere de grootforaminiferen. Ook is Van der Vlerk de man die veel van de pleistocene zoogdierencollectie aangevuld heeft. Het museum verhuist even later naar het voormalig weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht, waar velen van ons het zich wel zullen herinneren. In deze tijd al gaan er stemmen op om de geologische collecties en de zoölogische collecties weer samen te voegen. Als dr. C. Beets in 1963 directeur wordt, besluit deze om het museum weer tot een volwaardige onderzoeksinstelling te maken. Een instelling zonder onderwijsverplichting opent nieuwe mogelijkheden en zo groeit het museum uit tot een instelling met veertien conservatoren. In enkele jaren verdrievoudigt het aantal medewerkers. Veel conservatoren werken sindsdien hard aan het vergroten en verbeteren van de collecties. Zo wordt bijvoorbeeld veel tijd en aandacht besteed aan het verzamelen van het materiaal uit Tegelen. Ook worden de weekdieren uit Borneo aangevuld en wordt er veel materiaal van de Nederlandse olie- en gasindustrie in ontvangst genomen. Veel materiaal van onderzoek dat aan de universiteit werd uitgevoerd aan precambrische schilden komt naar het museum.

Eind jaren tachtig wordt ook de paleontologische collectie van de Technische Universiteit Delft aan het Nationaal Natuurhistorisch Museum, zoals het inmiddels heet, in beheer gegeven. Uiteindelijk worden in 1989 de twee collecties van het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie en het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie weer samengevoegd. Dit heeft geleid tot Naturalis, het Nationaal Natuurhistorisch Museum.

Zo is de collectie van tegenwoordig het product van meer dan driehonderd jaar verzamelen geworden.

Afbeelding 1 is van Naturalis, afb. 2 is van een ansichtkaart, uitgegeven door het voormalige Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie, afb. 3 is van Jacob Leloux.

Literatuur

Brongersma, L.D., 1978. Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie 1878-1978. Past, Present and Future. Scripta Geologica 48: 37-96.

Groot, G.E. de, 1978. Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie 1878-1978. A retrospect. Scripta Geologica 48: 3-25.